

۱۳۹۴

مهر

اول

۱

۵۶۴

حسن بن علی علیه السلام  
امام عسکری

www.ketab.ir

---

دکتر مرضیه محمدزاده

---

▼  
حسن بن علی علیه السلام، امام عسکری

مؤلف: دکتر مرضیه محملزاده

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۳

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتو شمس

چاپ: نگارش

شابک: ۸ - ۸۹۳ - ۳۹۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸

تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۴۹۸۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (+۹۸۲۵)

آدرس: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران

طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳

www.Dalilema.ir

Dalilema@yahoo.com

## انتشارات دلیل ما

مرکز بخش:

۱) قم، خ معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، واحد ۹، تلفن: (۱۰ خط) ۳۷۸۴۲۴۶۶

۲) قم، خ صفائیه، رویروی کوچه ۳۸، پلاک ۷/۹، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۳۷۷۳۷۰۱۱ - ۳۷۷۳۷۰۰۱

۳) تهران، خ انقلاب، خ فخررازی، فروشگاه دلیل ما، پلاک ۶۱، تلفن ۶۶۴۶۴۱۴۱

۴) مشهد، چهارراه شهداء، ضلع شمالی، خیابان نادری، کوچه شهید خوراکیان،

مجتمع تجاری گنجینه کتاب، طبقه اول، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۵ - ۲۲۳۷۱۱۳

سرشناسه: محملزاده، مرضیه، ۱۳۳۷ -

عنوان و پدیدآور: حسن بن علی علیه السلام، امام عسکری / مرضیه محملزاده.

مشخصات نشر: قم: دلیل ما، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۵۶۴ ص.

شابک: ISBN: 978 - 964 - 397 - 893 - 8

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: حسن بن علی علیه السلام، امام یازدهم، ۲۳۲ - ۲۶۰ ق.

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ح ۵ / م ۳۴ / BP ۵۰

شماره رده دیویی: ۲۹۷ / ۹۵۸۴

شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۷۹۳۹۳

## فهرست مطالب

|    |          |
|----|----------|
| ۱۵ | تقریظ    |
| ۱۷ | پیشگفتار |

### فصل اول

#### زندگانی تاریخی امام عسکری علیه السلام ۲۷

|    |                       |
|----|-----------------------|
| ۲۹ | بخش اول: طلوع خورشید  |
| ۲۹ | پدر                   |
| ۳۰ | مادر                  |
| ۳۱ | ولادت                 |
| ۳۳ | نام                   |
| ۳۳ | کُنیه و القاب         |
| ۳۵ | شمایل و خصوصیات ظاهری |
| ۳۶ | نقش خاتم              |
| ۳۶ | همسر                  |
| ۳۹ | فرزند                 |

|     |                                                                     |
|-----|---------------------------------------------------------------------|
| ۴۱  | بخش دوم: سیره عملی امام <small>علیه السلام</small>                  |
| ۴۲  | منش والا                                                            |
| ۴۵  | علم و دانش                                                          |
| ۴۶  | سخاوت و بخشش                                                        |
| ۴۸  | عبادت                                                               |
| ۴۹  | خدا ترسی                                                            |
| ۵۰  | زهد و پارسایی                                                       |
| ۵۱  | حلم و بردباری                                                       |
| ۵۳  | بخش سوم: نصوص و دلایل امامت                                         |
| ۵۳  | اختلافات در باب امامت امام <small>علیه السلام</small>               |
| ۵۴  | نصوص                                                                |
| ۶۱  | دلایل                                                               |
| ۶۳  | بخش چهارم: معجزات و کرامات امام <small>علیه السلام</small>          |
| ۷۵  | بخش پنجم: خلفای معاصر امام <small>علیه السلام</small>               |
| ۸۲  | معتز عباسی                                                          |
| ۸۴  | برخورد و رفتار معتز با امام عسکری <small>علیه السلام</small>        |
| ۹۳  | مهندی عباسی                                                         |
| ۹۴  | برخورد و رفتار مهندی با امام عسکری <small>علیه السلام</small>       |
| ۹۷  | معمد عباسی                                                          |
| ۹۷  | برخورد و رفتار معمد با امام عسکری <small>علیه السلام</small>        |
| ۹۷  | زندانی و بازداشت امام عسکری <small>علیه السلام</small>              |
| ۱۰۳ | علل حبس و زندانی شدن امام <small>علیه السلام</small>                |
| ۱۰۷ | بخش ششم: فعالیت های سیاسی - اجتماعی امام <small>علیه السلام</small> |
| ۱۰۷ | بررسی وضعیت اقتصادی خلفای معاصر امام <small>علیه السلام</small>     |
| ۱۰۸ | اختصاص بیت المال به عباسیان                                         |

|     |                                                                          |
|-----|--------------------------------------------------------------------------|
| ۱۱۱ | موضع امام <small>علیه السلام</small> در برابر وضعیت اقتصادی جامعه        |
| ۱۱۲ | موضع امام <small>علیه السلام</small> در برابر وضعیت سیاسی - اجتماعی حاکم |
| ۱۱۳ | اثبات امامت و پیشوایی خویش                                               |
| ۱۱۳ | نامشروع دانستن حاکمیت بنی عباس                                           |
| ۱۱۴ | مسائل شیعیان                                                             |
| ۱۳۱ | بخش هفتم: سازمان وکالت                                                   |
| ۱۳۱ | بررسی اجمالی وکالت قبل از امام عسکری <small>علیه السلام</small>          |
| ۱۴۱ | وکالت در دوران امام عسکری <small>علیه السلام</small>                     |
| ۱۴۳ | شیعه و مراکز آنها                                                        |
| ۱۴۹ | امام عسکری <small>علیه السلام</small> و وکلا                             |
| ۱۶۱ | بخش هشتم: قیام‌ها و شورش‌های زمان امام <small>علیه السلام</small>        |
| ۱۶۱ | قیام‌های علویان                                                          |
| ۱۷۱ | شورش صاحب زنج                                                            |
| ۱۷۵ | بخش نهم: کتب منسوب به امام <small>علیه السلام</small>                    |
| ۱۷۷ | اشکالات                                                                  |
| ۱۸۱ | بخش دهم: غروب خورشید                                                     |
| ۱۸۷ | بخش یازدهم: پس از شهادت امام <small>علیه السلام</small>                  |
| ۲۰۱ | بخش دوازدهم: تاریخچه بقعه و آستان عسکریین                                |
| ۲۰۱ | تاریخچه بقعه و آستان عسکریین                                             |
| ۲۰۸ | علما و بزرگان مدفون در حرم مطهر سامرا                                    |

## فصل دوم

### زندگانی معرفتی امام عسکری علیه السلام / ۲۱۱

|     |                                                                |
|-----|----------------------------------------------------------------|
| ۲۱۳ | بخش اول: اصحاب و راویان احادیث امام <small>علیه السلام</small> |
| ۲۱۳ | تربیت شاگردان شایسته                                           |

|     |                                                                |
|-----|----------------------------------------------------------------|
| ۲۱۶ | اصحاب و راویان احادیث امام <small>علیه السلام</small>          |
| ۲۲۶ | مختصری از شرح حال اصحاب برجسته امام <small>علیه السلام</small> |
| ۲۷۳ | اصحابی که از صراط مستقیم منحرف شدند                            |
| ۲۷۹ | بخش دوم: عقاید                                                 |
| ۲۷۹ | توحید                                                          |
| ۲۸۴ | نبوت                                                           |
| ۲۸۶ | امامت                                                          |
| ۳۰۷ | بخش سوم: آموزه‌های اعتقادی عصر امام <small>علیه السلام</small> |
| ۳۰۸ | مبارزه با عقاید انحرافی                                        |
| ۳۰۸ | فتنه خلق قرآن                                                  |
| ۳۱۲ | شبیه‌کندی                                                      |
| ۳۱۲ | شعبده راهب نصرانی                                              |
| ۳۱۴ | ثنویت                                                          |
| ۳۱۴ | عصمت ملائکه                                                    |
| ۳۱۹ | مبارزه با فرقه‌های انحرافی                                     |
| ۳۱۹ | صوفیه                                                          |
| ۳۲۰ | واقفیه                                                         |
| ۳۲۴ | مفوضه                                                          |
| ۳۲۵ | جبر و اختیار                                                   |
| ۳۲۹ | بخش چهارم: امام و حوزه‌های معارف دینی                          |
| ۳۲۹ | سرچشمه‌های معرفت دینی                                          |
| ۳۲۹ | علم و عمل                                                      |
| ۳۳۰ | تقابل عقل و جهل                                                |
| ۳۳۲ | عالم و دانشمند                                                 |

|     |                                 |
|-----|---------------------------------|
| ۳۳۳ | بخش پنجم: قرآن و حدیث           |
| ۳۳۳ | قرآن                            |
| ۳۳۴ | تفسیر قرآن                      |
| ۳۴۸ | حدیث                            |
| ۳۵۵ | بخش ششم: احکام                  |
| ۳۵۶ | سؤالات                          |
| ۳۵۶ | وضو                             |
| ۳۵۶ | نماز                            |
| ۳۵۷ | روزه                            |
| ۳۶۰ | خمس و زکات و تاکید بر پرداخت آن |
| ۳۶۱ | حج                              |
| ۳۶۲ | وصیت و ارث                      |
| ۳۶۶ | شوگند                           |
| ۳۶۷ | خروج زن از خانه در ایام عده     |
| ۳۶۸ | وقف                             |
| ۳۶۸ | داد و ستد                       |
| ۳۷۰ | ضمان و ضرار                     |
| ۳۷۱ | نهی از شرب خمر                  |
| ۳۷۱ | تقیه                            |
| ۳۷۹ | بخش هفتم: آموزه‌های اخلاقی      |
| ۳۷۹ | حوزه مبانی اخلاق                |
| ۳۷۹ | خوف و رجا                       |
| ۳۸۱ | ورع                             |
| ۳۸۳ | توکل                            |
| ۳۸۵ | اعتدال                          |

|          |                                                                                                                                    |
|----------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۳۸۱..... | معاشرت و حُسن خلق                                                                                                                  |
| ۳۹۴..... | گناهان                                                                                                                             |
| ۳۹۶..... | ناهنجاری‌های اخلاقی                                                                                                                |
| ۳۹۹..... | بخش هشتم: رساله‌ها، نوشته‌ها و نامه‌های امام <small>علیه السلام</small>                                                            |
| ۴۰۵..... | پند و موعظه آن حضرت                                                                                                                |
| ۴۰۷..... | بخش نهم: دعا‌های امام <small>علیه السلام</small>                                                                                   |
| ۴۰۹..... | دعا در رفع ظلم و ظالم                                                                                                              |
| ۴۲۲..... | دعا در آغاز روز                                                                                                                    |
| ۴۲۶..... | صلوات امام <small>علیه السلام</small> بر پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> و ائمه معصومین <small>علیهم السلام</small> |
| ۴۲۶..... | صلوات بر پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>                                                                            |
| ۴۲۸..... | صلوات بر امام الزمین علی <small>علیه السلام</small>                                                                                |
| ۴۲۸..... | صلوات بر سیده زنان <small>علیها السلام</small>                                                                                     |
| ۴۲۹..... | صلوات بر امامان حسن و حسین <small>علیهما السلام</small>                                                                            |
| ۴۳۲..... | صلوات بر علی بن الحسین <small>علیه السلام</small>                                                                                  |
| ۴۳۲..... | صلوات بر محمد بن علی <small>علیه السلام</small>                                                                                    |
| ۴۳۳..... | صلوات بر جعفر بن محمد <small>علیه السلام</small>                                                                                   |
| ۴۳۳..... | صلوات بر موسی بن جعفر <small>علیه السلام</small>                                                                                   |
| ۴۳۴..... | صلوات بر علی بن موسی <small>علیه السلام</small>                                                                                    |
| ۴۳۵..... | صلوات بر محمد بن علی <small>علیه السلام</small>                                                                                    |
| ۴۳۵..... | صلوات بر علی بن محمد <small>علیه السلام</small>                                                                                    |
| ۴۳۶..... | صلوات بر حسن بن علی <small>علیه السلام</small>                                                                                     |
| ۴۳۷..... | صلوات بر مهدی، ولی الامر <small>علیه السلام</small>                                                                                |
| ۴۳۸..... | نماز امام <small>علیه السلام</small>                                                                                               |
| ۴۳۸..... | قنوت نماز                                                                                                                          |
| ۴۴۱..... | تسبیح امام <small>علیه السلام</small>                                                                                              |

|          |                                                                          |
|----------|--------------------------------------------------------------------------|
| ۴۴۱..... | حرز امام <small>علیه السلام</small>                                      |
| ۴۴۴..... | حرز دیگری از امام <small>علیه السلام</small>                             |
| ۴۴۴..... | حجاب امام <small>علیه السلام</small>                                     |
| ۴۴۷..... | بخش دهم: زیارت نامه های امام <small>علیه السلام</small>                  |
| ۴۴۷..... | زیارت امام عسکری <small>علیه السلام</small> در روز پنجشنبه               |
| ۴۴۸..... | زیارت امام هادی و امام عسکری <small>علیه السلام</small>                  |
| ۴۵۰..... | زیارت امام عسکری <small>علیه السلام</small>                              |
| ۴۵۳..... | زیارت جامعه اول                                                          |
| ۴۵۵..... | زیارت جامعه دوم                                                          |
| ۴۵۷..... | بخش یازدهم: امام <small>علیه السلام</small> در نگاه معصومین و اندیشمندان |
| ۴۶۷..... | بخش دوازدهم: امام <small>علیه السلام</small> در این ادب                  |
| ۴۶۹..... | اشعاری در مدح امام عسکری <small>علیه السلام</small>                      |
| ۴۷۹..... | کتاب نامه امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small>                      |

## نمایه ها / ۴۸۹

|          |                                  |
|----------|----------------------------------|
| ۴۹۱..... | نمایه آیات                       |
| ۴۹۴..... | نمایه احادیث                     |
| ۵۰۷..... | نمایه اشعار عربی                 |
| ۵۰۸..... | نمایه اشعار فارسی                |
| ۵۰۹..... | نمایه اشخاص                      |
| ۵۲۴..... | نمایه وقایع                      |
| ۵۲۶..... | نمایه خاندان، قبایل، فرق و مذاهب |
| ۵۲۹..... | نمایه اماکن جغرافیایی            |
| ۵۳۲..... | نمایه کتب                        |
| ۵۴۳..... | فهرست منابع و مآخذ               |

## تقریظ

بسم الله الرحمن الرحيم  
قال رسول الله ﷺ: «أهل بيتي فيكم مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا ومن تخلف عنها غرق»<sup>۱</sup>.

خدای منان پس از نعمت جسیم نبوت و رسالت، جهت هدایت انسان و اتمام حجت بر او، دو نعمت بزرگ و جاودانی در اختیار او قرار داد: قرآن که تجلی ذات مقدسش به شمار می‌رود و اهل بیت پیامبر اسلام ﷺ که خود مجسم آیات قرآن هستند. در وصیت جاودانی پیامبر اسلام ﷺ معروف به «حدیث ثقلین» نیز به جدا ناپذیری قرآن و اهل بیت پیامبر اکرم ﷺ تأکید شده و هدایت امت اسلامی در تمسک دو جانبه به هر دو تضمین گشته است.

قلم زدن در شناخت قرآن و شناساندن اهل بیت پیامبر خاتم ﷺ توفیقی الهی است که علاوه بر نشان دادن شخصیت راقم، جهادی مقدس جهت پیوند مردم با دو یادگار پیامبر اکرم ﷺ به شمار می‌رود. در این راستا لازم است تلاش سرکار خانم دکتر مرصیه محمدزاده در تألیف کتاب «حسن بن علی علیه السلام امام عسکری» بازخوانی شود.

توفیق الهی یار مشارالیه‌ها گردید تا به بررسی یکی از خطیرترین دوران تاریخ شیعه پرداخته و به مدد اسناد و مدارک تاریخی از نقش بی‌بدیل امام حسن عسکری علیه السلام در هدایت شیعیان پرده‌برداری کند.

در این اثر که با تتبع مؤلف ارجمند آن همراه است، سیره آن امام همام و نحوه تعامل وی با دستگاه خلافت عباسی و نیز ارتباط با شیعیان از طریق تقویت سازمان وکالت و جز آن به بحث گذاشته شده و تلاش‌های حضرتش در مهیاسازی فضای ورود به عصر غیبت صاحب الامر (عج)، گزارش شده است. به یقین مطالعه و تأمل در مضامین کتاب درس‌های ارزشمندی در اختیار خوانندگان آن قرار می‌دهد.

از خدای مآنان آرزو مندیم که با پذیرش این اثر از مؤلف آن، توفیق ایشان را در انجام خدمت به ساحت اهل بیت علیه السلام تداوم بخشیده و کارهای علمی نامبرده را ذخیره نجات بخش عقبای ایشان قرار دهد.

و من الله التوفیق

مجید معارف

۱۳۹۲/۱۱/۲۸

www.ketaboon.ir

### پیشگفتار

پس از واقعه کربلا و شهادت امام حسین علیه السلام، تشیع در قالب دو جریان و به دو شکل مبارزه مثبت و مبارزه منفی به حیات سیاسی خود ادامه داد. جریانی از تشیع که خود را وارث رهبری الهی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله می دانست، شیوه مبارزه منفی را در پیش گرفت. امام سجاد علیه السلام، تنها پسر بازمانده از نسل امام حسین علیه السلام به سیاست و استراتژی تدافعی روی آورد و از هرگونه درگیری رویا و با حاکم اموی تا آن جا که می توانست، اجتناب کرد. پس از آن حضرت، دیگر امامان شیعه اثنی عشری بر همین سیاست پای فشردند و مبارزه را بیشتر در قالب فرهنگی - عقیدتی پیش بردند و به لحاظ سیاسی سعی در فرو ریختن پایه های مشروعیت اقتدار سیاسی امویان و عباسیان داشتند، بی آن که مستقیماً با دشمن درگیر شوند. آنان مشروعیتی برای اقتدار سیاسی حاکم قایل نبودند و به اشکال مختلف این عدم رضایت خود را اعلام می کردند. در پیش گرفتن روش مبارزه منفی به ائمه و علما و دانشمندان شیعه امامیه فرصت بیشتری برای طراحی مبانی نظری مذهب و دفاع از اصول اعتقادی و کلامی خود می داد و اتخاذ همین استراتژی بود که تحولات سیاسی شیعه امامیه را با تحولات فکری و عقیدتی آن هماهنگ کرد و آنان، هم در عرصه سیاست، موجودیت خود را اعلام کردند و هم در مجادلات عقیدتی، میدان را به هیچ رقیبی نسپردند.

امام محمد باقر علیه السلام نیز چون پدرش زمینه‌ای برای مبارزه و قیام علیه حاکمیت وقت در اختیار نداشت. او کوشید تا جامعه را تحت تأثیر دانش بیکران خود در مسایل دینی قرار دهد و رسالت انسان‌سازی خود را تداوم بخشد. در حقیقت آن حضرت به عنوان عالم‌ترین، متبحرترین و فاضل‌ترین مردم زمان خود ایفای نقش نمود و در دوران شکوفایی فقه و حدیث، دانش و معرفت آن حضرت بر همگان آشکار شد و اصول و مبانی کلام و فقه و سایر معارف دینی شیعه که ایشان بیش از همه مبین آن بودند، تدوین و توسط راویان و شاگردان ایشان به عالم پراکنده شد.

دوره امامت امام جعفر صادق علیه السلام از طرفی با دوره انتقال سیاسی و در نتیجه فضایی مساعد برای فعالیت‌های فرهنگی و از دگرسو با عصر تدوین علوم انسانی مقارن بود. در چنین فرصتی امام صادق علیه السلام راه تدقیق و تفصیل تعالیم مذهب، که پدرش گشوده بود، را ادامه داد و چنان که از روایات بی‌شمار منقول از آن حضرت آشکار می‌گردد، او ضمن تعیین مواضع امامیه در جرایب گوناگون تعالیم دینی، مهم‌ترین نقش را در تدوین فقه امامیه ایفا نموده است. نظریه امامیه به عنوان اصلی‌ترین ممیزه در فضای اعتقادی امامیه گسترش بسیار پیدا کرده و به مبین بارهایی پیرامون آن انجامید. امامیه در سده دوم هجری به ویژه بر پایه تعالیم امامان باقر و صادق علیه السلام، بر اصولی ثابت در نظام اعتقادی خود وفاق یافتند.

امام صادق علیه السلام نیز چون دیگر ائمه بر تداوم خط مبارزه منفی تأکید داشت. دیگر ائمه امامیه از موسی بن جعفر علیه السلام تا حسن بن علی عسکری علیه السلام نیز هیچ یک دست از مبارزه منفی برنداشتند.

دورانی که امام موسی کاظم علیه السلام در آن زندگی می‌کرد، مصادف با نخستین مرحله استبداد و ستمگری حکام عباسی بود. عباسیان تا چندی پس از آن که زمام حکومت را به نام علویان در دست گرفتند، با مردم و به خصوص با علویان برخورد نسبتاً ملایمی داشتند، اما به محض اینکه در حکومت استقرار یافته و پایه‌های سلطه خود را مستحکم کردند و از طرف دیگر با بروز قیام‌های پراکنده‌ای که به طرفداری از علویان

پدید آمد و آنها را سخت نگران کرد، بنا را بر ستمگری گذاشته و مخالفان خود را زیر شدیدترین فشارها قرار دادند.

فشار سیاسی عباسیان در دوره‌ای آغاز شد که پیش از آن امامان باقر و صادق علیهما السلام با تربیت شاگردان فراوان، بنیه علمی و حدیثی شیعه را تقویت کرده و جنبشی عظیم در میان شیعه پدید آورده بودند. امام کاظم علیه السلام پس از این دوره در مرکز ثقل فشارها قرار گرفت. در عین حال رسالت ایشان آن بود تا در این حرکت علمی، توازن و تعادل فکری را میان شیعیان برقرار کند. طبعاً عباسیان نمی‌توانستند تشکلی به نام شیعه را با رهبری امام بپذیرند. این مهم‌ترین عاملی بود که آنها را وادار کرد تا آن حضرت را تحت فشار بگذارند. در عین حال باید توجه داشت که امامان شیعه همگی بر لزوم رعایت تقیه پافشاری کرده و می‌کوشیدند تا تشکل شیعه و رهبری آنان را به طور پنهانی اداره نمایند. شاهد این تلاش‌های زیاد، همان استوار ماندن شیعه است.

امام کاظم علیه السلام نیز در مبارزه با دستگاه حاکم عباسی نوعی مبارزه منفی را پیش گرفته بود. مبارزه‌ای که گرچه در قالب نقشه‌های براندازی نبود، اما بر عدم مشروعیت نظام تأکید کرده و می‌کوشید تا اعتماد مردم را نسبت به آن سست کند. نکته مهم در این مبارزه، عدم همکاری است. امری که خود به خود عدم مشروعیت هیأت حاکمه را نشان می‌دهد.

امام کاظم علیه السلام با جمع روایات و احادیث و احکام و احیای سنت اجداد طاهرينش و تعلیم و ارشاد شیعیان، اسلام راستین را که با تعالیم و مجاهدات پدر بزرگوارش امام صادق علیه السلام نظم و استحکام یافته بود، حفظ و تقویت کرد و علیرغم موانع بسیار در راه انجام وظایف الهی، تا آنجا پایداری نمود که جان خود را در راه هدفش از دست داد و به شهادت رسید.

پس از شهادت امام موسی کاظم علیه السلام، اگرچه برای امام رضا علیه السلام موقعیت مبارزه علنی و رسمی پیش نیامد، اما برای مدتی اختناق و خودکامگی به طور نسبی از میان رفت و فشار حکومت علیه امام کاستی یافت. آن حضرت نیز شیوه مبارزاتی پدر بزرگوارش را در پیش گرفت و به ایفای رسالت امامت پرداخت.

ویژگی‌های عصر امام رضا علیه السلام در تاریخ علمی شیعه، درخشش عقلانیت اسلامی در آموزه‌های شیعی است. ملاحظات و تأملات تاریخی برای شناخت ابعاد شخصیت فکری امام رضا علیه السلام و نقشی که ایشان در تعدیل افکار و نظریات و نیز کاهش تنش‌های فکری و صیانت از عقلانیت اسلامی و تحکیم مبانی عقیدتی، کلامی و حفظ دستاوردهای اصیل دینی داشتند، به عمق و اهمیت مباحث و مناظرات و موضع‌گیری‌های ایشان، می‌توان پی برد. در این عصر نبرد فرهنگی و فکری جدی با وسعتی بیش‌تر در میان مکتب‌های گوناگون درگرفت و دانشمندان با عناوین مختلفی به مراکز قدرت نزدیک شدند و به نشر تفرقه و بی‌اعتقادی در میان مسلمین پرداختند. در چنین گسیختگی فرهنگی است که وظیفه سنگین امام رضا علیه السلام آشکار می‌شود و در برابر این امواج سهمگین و خطرناک به دفاع از عقیده و فرهنگ جامعه اسلامی برخاسته و با رهبری حکیمانه جریان‌های فکری جامعه، از خطر التقاط و انحراف آگاه ساخت.

حیثیت علمی امام رضا علیه السلام مهم‌ترین عامل در توسعه مذهب شیعه به حساب می‌آمد. به ویژه که مبانی فکری شیعه نیز در آن شرایط مستحضر شده بود و طبعاً مرجعیت علمی امام توسعه فکر شیعی را دربرداشت. از ویژگی عصر امام رضا علیه السلام گسترش و رواج مباحثات میان ادیان و مذاهب است. موضوع مناظره در زندگی صادقین علیه السلام نیز وجود داشته است، اما اوج این حرکت را می‌توانیم در زندگی علمی، سیاسی و اجتماعی امام رضا علیه السلام شاهد باشیم. اصولاً اهل بیت مبانی اعتقادی اسلام را دارای پایه‌های برهانی می‌دانسته و اعتقاد داشته‌اند که معارف این دین با عقل و علم قابل دفاع بوده و هست. آنان به حقانیت دین و واقع‌گرایی شریعت محمدی و علمی بودن آن اطمینان کامل داشتند و به همین دلیل پیروان خود را به تأمل و تدبّر و مناظره و مباحثه علمی دعوت می‌نمودند و آنان را از باورهای سطحی و اعتقادات بی‌اساس و عملکردهای بی‌منطق و هرگونه حرکت بدون علم پرهیز می‌دادند. نقش مهم آن حضرت در تعدیل نظرها و کاستن تنش‌های فکری و حفظ اصالت‌های دینی و صیانت از

یکی از اقدام‌های مهم و قابل توجه امام در این زمینه بهره‌گیری از محافل فراوان مناظره است که میان دانشمندان بزرگ ادیان و مکاتب مختلف و ایشان در خطه خراسان شکل می‌گرفت. اساس این محافل را مأمون سازمان می‌داد. این اندیشه که مناظره‌ها برای تقابل با امام و در سطحی وسیع‌تر، تهاجم فرهنگی علیه مکتب اهل بیت علیهم‌السلام سامان داده شده بود، پذیرفته شده است. امام از این موقعیت نیز نیک بهره برد. آن حضرت نسبت به ادیان و مکاتب آگاهی کامل داشت و علاوه بر اینکه برای پرسش‌های مختلف عالمان ادیان و مکاتب پاسخی درخور داشت، بر مبنای اعتقادی شخص مخاطب نیز سخن می‌گفت و استدلال می‌کرد و این مظهر توانمندی علمی امام بود و نتایج جلسات مایه شکوه و عظمت امام و بهره علمی و اعتقادی شیعه می‌شد و محافل مناظره، نتیجه معکوس داد. وقتی که این محافل در از میان بردن عظمت شخصیت امام علیه‌السلام ناکام ماند، مأمون در اندیشه حذف فیزیکی امام برآمد و آن حضرت را مسموم ساخت.

بعد از شهادت امام رضا علیه‌السلام، فرزندش امام جواد علیه‌السلام پایه‌های امامت را استوار ساخت و خط وصایت و رهبری را در اهل بیت علیهم‌السلام به داد و حفظ نمود. وجود آن حضرت به عنوان وصی و امام با اینکه مدت کمی را با پدر علیه‌السلام خویش به سر برده بود و از کسی علم و دانش فرا نگرفته بود، در مقابله با همه مدعیان علوم آن زمان که در اوج شکوفایی و پیشرفت و دوره انتقال علوم بودند، به گونه‌ای بود که توانست به خوبی از عهده آن برآید و قبول امامت ایشان از طرف شیعیان، از بزرگ‌ترین ادله و براهین حقانیت این خط بود. زمانی که حکومت عباسی با شیوه‌های مختلف موفق به سرکوبی امام و خط فکری ایشان نشد، سرانجام وی را به شهادت رسانید. فرزند خردسال ایشان امام هادی علیه‌السلام و فرزند او امام حسن عسکری علیه‌السلام نیز با همان وضعیت در برابر هجوم فکری مقابله کنندگان با خط اصیل اسلامی ایستادگی کردند و حقانیت سیر و حرکت خویش را اثبات نمودند و این سه امام نیز با نهضت علمی - فرهنگی تلاش نمودند که بنیان‌های اعتقادی شیعه را استوار سازند.

هدف اصلی همه ائمه علیهم السلام احیای اندیشه‌ها و اصلاح جوامع و حاکمیت بخشیدن به دین الهی بوده است. آنان هدایت اندیشه‌ها و تصحیح افکار و باورها را مقدم بر هر نهضت و قیام علنی و غیر علنی دانسته‌اند. اگر در زندگی امامان کار فرهنگی، علمی، تدریس، تربیت شاگردان و تشکیل محافل علمی برای خواص بیش از اقدام‌های پر سر و صدای سیاسی به چشم می‌خورد، به خاطر این است که آنان می‌دانند هر حرکت مثبت یا منفی ریشه در باور، اعتقاد و نوع نگرش مردم دارد و برای اصلاح عمل می‌بایست به اصلاح اندیشه آنان همت گماشت. نشر اندیشه و فکر و ایدئولوژی اسلامی را خلفا تاب نمی‌آوردند.

تبیین دوره حساس امامت امام عسکری علیه السلام و چگونگی رهبری شیعه؛ شیوه‌ها و راهکارهای ارتباطی آن حضرت با شیعیان در نقاط دور و نزدیک، که از جمله مهم‌ترین آنها سازمان‌دهی و نقش ایشان در آماده‌سازی شیعه برای ورود به عصر غیبت و تلاش برای اثبات ولادت فرزندشان حضرت مهدی علیه السلام؛ نشان دادن فرزندشان به خاصان شیعه، با رعایت اصل احتیاط و تقیه؛ و بالاخره نقش مهم علمی و ارشادی و معنوی آن حضرت، از محورهای مهمی هستند که در زندگی امام عسکری علیه السلام باید به آن توجه نمود.

عصر امام عسکری علیه السلام از نظر عقاید و روش‌های فکری، عصر سالم و صحیحی نبود و همه‌گونه دعوت‌ها و گرایش‌ها رواج داشت، امام نیز بنا به وظیفه خویش، به شبهه‌زدایی و تبیین عقاید حق می‌پرداخت. در این عصر، ایجاد شبهه از سوی مخالفان اسلام با انگیزه گمراه ساختن مسلمین رواج داشت. امام دیده‌بان مکتب و مدافع دین خداست، آن حضرت نسبت به جریان‌های فکری و انحرافات اعتقادی زمان خود نمی‌توانست بی‌تفاوت باشد. او با بیان حق، روشنگری می‌کرد. برخی از این گرایش‌های انحرافی پیرامون قرآن بود. برای مثال اسحاق کندی به گمان خود کتابی درباره تناقضات قرآن نوشت. امام، دلایلی در رد شبهه افکنی‌های اسحاق به شاگرد او آموخت و حتی شیوه بحث و برخورد با او را هم بیان کرد. این سخنان امام

باعث شد برای اسحاق، حق روشن شود و نگاشته‌های خود را از بین ببرد و بسوزاند. در این دوره مسائل مختلفی از جمله در باب ذات و صفات خداوند نیز مطرح بود و امام در پاسخ به کسانی که درباره صفات خداوند پرسش می‌کردند، توصیه می‌فرمود که از آنچه در قرآن ذکر شده، پافراتر نگذارند.

از انحرافات دیگر آن عصر، رواج جعل حدیث و نشر روایات دروغین در میان مردم بود. آن حضرت نسبت به کسانی که با جعل حدیث، روایات دروغ را به آن حضرت و پدر بزرگوارش نسبت می‌دادند، محاجه و افشاگری می‌کرد. امام از شیعیانش می‌خواست تا آنان را طرد و فریب دروغ پراکنی آنان را نخورند. اصولاً امامان شیعه از همان آغاز بحث‌های کلامی، دیدگاه‌های خود را تا آنجا که ممکن بود برای عموم و در موارد دیگر برای شیعیان خود بیان کرده و می‌کوشیدند آنان را از نفوذ عالمان و محدثان خدش‌خورده باز دارند. امامان علیهم‌السلام در برابر احادیث جعلی می‌ایستادند، به‌طوری که در موارد لازم تحریفات و جعلیات را پاسخ داده و همچنین نادرستی برداشت‌های عامیانه و ظاهرنه آنان را در تفسیر برخی از آیات متشابه و احادیث نشان دهند. چنین حرکتی را می‌توان در زندگی فکری همه امامان و درباره برخی بیشتر دنبال کرد و در زمینه مواضع کلامی و فقهی آن بزرگواران به نتایج خوبی دست یافت.

با وجود سخت‌گیری‌های خلافت نسبت به ارتباط شیعیان با آن حضرت، در منابع حدیثی از امام عسکری علیه‌السلام احادیث زیادی نقل شده و راویان از آن حضرت کم نیستند، در حالی که عمر آن امام نیز کوتاه بود، خلفای عباسی، برای جلوگیری از نشر فضایل و علوم آن حضرت، تضییقاتی را برای او و مردم در ارتباط و دیدار فراهم کرده بودند. در عین حال، عالمان و راویان در هر فرصتی که پیش می‌آمد، با آن بزرگوار دیدار می‌کردند. آنان از حافظان میراث علمی و فقهی و کلامی امام بودند. احادیث وارده از آن حضرت، نامه‌ها و رساله‌های گوناگون که در زمینه‌های مختلف، برای برخی شیعیان نوشته است، گویای مکانت علمی اوست.

آنچه درباره همه امامان شیعه می توان گفت این است که آنان داناترین و با فضیلت ترین چهره های عصر خود بودند، امام عسکری علیه السلام نیز این گونه بود، هر چند حصارهای خلفا و محدودیت های گوناگون نمی گذاشت ابعاد وجودی امام، برای توده مردم آشکار شود، ولی آنان که ایشان را می شناختند، آن حضرت را با این ویژگی می ستودند که او در علم، زهد، خرد، عصمت، شجاعت، کرم و کارهای شایسته عبادی، در مرتبه والایی قرار دارد. او یگانه عصر خود، مرجع علمی و پشتوانه فکری شیعه بود و راویان احادیث، با عنایت ویژه ای سخنان و علوم آن حضرت را نقل و ثبت می کردند.

### بحثی در باب منابع:

درباره دوران حیات امام عسکری علیه السلام در منابع عام و معتبر تاریخی، کلامی، رجال و حدیثی، نویسندگان سنی و شیعی و وقایع آن زمان را گزارش داده و درباره زندگانی آن بزرگوار مطالبی را بیان کرده اند.

در این میان کتبی نیز که در خصوص زندگی امام اکرم علیه السلام و ائمه معصومین علیهم السلام نوشته شده است، به زندگی آن حضرت به تفصیل پرداخته اند. همچنین کتبی نیز مستقلاً درباره امام عسکری علیه السلام نوشته شده که در تکمله فصل دوم با نام کتاب نامه امام عسکری علیه السلام به آن پرداخته ایم.

در این تحقیق تمامی کتب قدیمی مورد استفاده قرار گرفته و علاوه بر آن از کتب نویسندگان جدید که به نوعی از امام عسکری علیه السلام سخن گفته اند، بهره گیری شده است و سعی شده که زندگانی آن حضرت از بدو تولد تا شهادت مورد بازشناسی قرار گیرد و در این رهگذر اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلام نیز مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

این کتاب در دو فصل تقدیم خوانندگان می شود:

فصل اول با نام زندگانی تاریخی امام عسکری علیه السلام شامل دوازده بخش است که با

طلوع خورشید شروع می‌شود. در بخش‌های بعد به مسائلی چون سیره عملی امام، نصوص و دلایل امامت، معجزات و کرامات، خلفای معاصر آن حضرت، فعالیت‌های سیاسی-اجتماعی امام، سازمان وکالت، قیام‌ها و شورش‌های عصر امام، کتب منسوب به آن حضرت، شهادت آن بزرگوار و مسائل پس از شهادت امام علیه السلام را در بر می‌گیرد. در انتهای این فصل تاریخچه بقعه و آستان عسکریین علیه السلام آمده است. فصل دوم نیز شامل دوازده بخش است و اختصاص به زندگانی معرفتی امام عسکری علیه السلام دارد و حیات آن امام از منظر علمی مورد کنکاش قرار می‌گیرد. در ابتدا اصحاب و راویان احادیث امام علیه السلام را بر شمرده شده است و مختصری از شرح احوال آنان مطرح گردیده و در ادامه به مسائلی چون عقاید، آموزه‌های اعتقادی عصر آن حضرت، امام و حوزه‌های معارف دینی، قرآن و حدیث، احکام، آموزه‌های اخلاقی، رساله‌ها، نوشت‌ها و نامه‌های آن حضرت، دعا‌های امام، زیارت‌نامه‌های آن حضرت و امام در نگاه معصومین و اندلسمندان پرداخته شده است. امام در آینه ادب پایان بخش این فصل می‌باشد.

لازم می‌دانم از محقق فرهیخته جناب آقای دکتر مجید معارف که کتاب را مطالعه و نویسنده را مورد لطف خویش قرار داده و تقریظی بر آن نگاشتند، مراتب امتنان خویش را ابراز دارم.

همچنین از همسر فداکار و فرزندان عزیزم که در فراهم آوردن محیطی آرام و مناسب برای تحقیق و نگارش مددکارم بودند، مراتب رضایت و امتنان خویش را ابراز دارم. امیدوارم اعمال آنان مرضی درگاه حضرت احدیت و امام حسن عسکری علیه السلام واقع گردد.

و آخِرُ دَعْوَانَا اِنَّ الْحَمْدَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

مرضیه محمدزاده

۹ مهر ماه ۱۳۹۲ / ۲۵ ذی‌قعدة ۱۴۳۴